

Makarenko T.P. Jewish pogroms during Ukrainian Revolution

The article highlights the events of 1917-1919 in Ukraine related to Jewish pogroms. There is an analysis of basic trends of Ukrainian Central Rada Policy and the Directory for the Jewish minority. The subjective and objective factors that have caused the pogroms are considered on the basis of documentary sources. Some political measures of Ukrainian governments which were provided the necessary order and stopping the spreading of the pogroms are analyzed in this article. The main conclusion is that the problem of Jewish pogroms was relevant as well the attempt of Central Rada and the Directory to control the situation was unsuccessful.

Keywords: Central Rada, the Directory, national policy, national minorities, the Jewish minority, pogroms, state support.

УДК 94(477.43).084

М. П. Олійник

САМОГОНОВАРІННЯ ТА БОРОТЬБА З НИМ НА ПОДІЛЛІ В РОКИ НЕПУ

В статті аналізується взаємовплив соціально-економічних умов на розвиток самогонваріння на Поділлі в 1920-х роках, ставлення до цього явища органів радянської влади, посадовців, депутатів і пересічних подолян. Досліджуються адміністративні, судові та організаційні методи боротьби з ним місцевих Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, міліції, спецслужб і сільських активістів, результативність зазначеної боротьби.

Ключові слова: “сухий закон”, самогон, самогонваріння, самогонник, репресії.

Складнощі перехідного періоду, які переживає сучасна Україна, породжують найрізноманітніші проекти подолання кризових явищ. З'являються ідеї щодо суттєвого підвищення акцизів, відтак і цін, на алкогольну продукцію з метою наповнення бюджету Пенсійного фонду, вирішення інших соціальних проблем. Лунають голоси і з протилежного флангу з пропозицією запровадити “сухий закон” з метою позитивного впливу на здоров'я нації. Проте ні одні, ні інші не обтяжують себе вивченням історичного досвіду взагалі та в регіональному розрізі зокрема.

На відміну від політиків, історики В. Алтуєв [1], Є. Горлов [2], Г. Дзандзава [3], І. Іщенко [4], І.Рибак [5] та інші в контексті вивчення тих чи інших проблем історії України періоду 20-х років минулого століття досліджують і питання, пов'язані з пияцтвом і “сухим законом”. Однак ще відсутні узагальнюючі праці з цієї важливої теми. Відтак, враховуючи актуальність, новизну та масштабність проблеми, її недостатнє вивчення, в даній статті ми проаналізуємо причини та масштаб самогонваріння на теренах Поділля, дослідимо форми, методи та результативність боротьби радянської влади з ним у роки нової економічної політики.

Великою проблемою, з якою зіткнулася радянська влада після завершення громадянської війни, було самогонваріння – побічний результат “сухого закону”, запровадженого в Російській імперії влітку 1914 р. і продовженого радянською владою. Однак, оскільки для подолання повоєнної кризи потрібні були гроші, а “поступатися принципами” більшовики не могли, то радянська влада пішла на компроміс – дозволила виготовлення та торгівлю виноградним вином міцністю до 20 градусів, яке слід було купувати “лише в оптових торговців”, а споживати лише в “ренкових погрібах¹, столових, ресторанах і тимчасових виставках...”² [7, с. 66-67].

Однак скористатися такою можливістю могли лише в містах. Бо в селах незаможники, через непосильний податковий тягар і низьку товарність господарств, не мали грошей не лише на дороге вино, а навіть на дешевше пиво. Як доповідав відділ управління Кам'янецького повіту в січні 1923 р., “ціни на пиво надто високі порівняно з купівельними можливостями споживача, який охочіше звертається до самогону” [8, арк. 36 зв.].

Владу турбувало те, що на виробництво самогону витрачалися продукти, які можна було б використати для допомоги голодуючим в 1921-1923 рр. і 1925 р., чи на потреби “соціалістичного будівництва”. Таку стурбованість чітко демонструє відозва № 23 від 25 грудня 1922 р. Кам'янецького повітвиконкому та повіткомнезаму до незаможних селян Кам'янецького повіту. В ній у яскравому публіцистичному стилі говорилося: “Незаможнику... ми повинні... зруйнувати ще одно гніздо, котре ми обійшли байдуже, це гніздо САМОГОН... В той час, коли наші рідні по крові люди Запорожжя і Надволля пхнуть з голоду, то рівночасно з тим селянин гоне самогонку з хліба і навіть не віддавши всього продподатку... тепер мільйони людей по місяцям не бачуть шматка хліба і з голоду гинуть, а ми тут тисячі пудів дорогого хліба переводимо на самогон. Де наш розум. Де братерське почуття і революційна свідомість” [7, с. 210-211].

Закономірно постає питання про причини такого явища. На нашу думку, головна з них полягає у важкому становищі селян. Воно зумовлювалося не стільки недородом у 1921-1923 роках та засухою на Поділлі 1925 р., скільки політикою радянської влади. Проголосивши нову економічну політику та заміну продовольчої розверстки продовольчим податком, на практиці в селян, як і в роки “воєнного комунізму”,

¹ В документі “Ренковий порєреб” – винарня [6, с 192].

² Тут і далі збережено особливості правопису та орфографії документів (Авт.)

забирали майже весь хліб упродовж усіх двадцятих років. Так, за підрахунками Валерія Васильєва, в 1921 р у селян Поділля із застосуванням насильства за продрозверсткою “викачали” 288 тис. тонн зерна, а в 1922 р. вже за розподатком (із 11 квітня 1922 р. він був перетворений на єдиний натуральний податок – *Авт.*) тими ж методами вилучили 272 тис. тон” [9]. Якщо врахувати, що з 1924 року податки потрібно було сплачувати в грошовій формі, а ціна за пуд пшениці була лише 30-45 копійок, жита – 18-21 копійок, то стає зрозумілим, чому на своєму засіданні 4 жовтня 1924 р. президія Подільського губернського виконкому з тривогою констатувала “надзвичайно мале пропозиція на ринку зернових культур і майже повну відсутність жита й пшениці” [10, арк. 3-4].

Щоб виконати податки, селяни змушені були масово продавати худобу. Ціна на неї була дещо вищою – за 10-15 золотих карбованців у Проскурівській окрузі можна було купити корову [11, арк. 167-171]. Для порівняння, в Кам'янці-Подільському в цей час пустий пеньковий мішок коштував 1 крб. 25 коп. [12, арк. 239]. Схоже співвідношення цін на сільськогосподарські та промислові товари були і в подальші роки. Тому селянину постійно доводилося робити нелегкий вибір: або практично задурно віддати результати своєї праці або приховати хліб і використовувати його для власних потреб. Однак цей варіант був небезпечним – на селі не забули про продовольчі загони часів “воєнного комунізму”. Крім того, зберігати хліб дома остерігалися через застосування податковими органами “нажиму” під час “викачування” податків. Тому дуже часто перевагу віддавали домашньому гуральництву. Самогон дозволяв випити і забути про важке життя, був універсальним платіжним засобом.

Крім негативного впливу на здоров'я, витрат зерна, був ще один аспект, на який звертали увагу багаті органи влади – взаємозв'язок самогону з розвитком злочинності [13, арк. 136; 14, арк. 70 зв.]. Весь зазначений комплекс факторів викликав несприйняття самогонаріння не лише владою, а й активними громадянами. Як дослідив Іван Рибак, у своїх листах до газети “Червоний кордон” упродовж 1924-1925 років вони яскраво показали його негативний бік [5, с. 356-357].

Разом з тим, деякі голови сільрад намагалися прикрасити ситуацію та доповідали про відсутність у селі самогонаріння, як це зробив т. Шушман, звітуючи про роботу сільради с. Баранівки 26 квітня 1923 р. на засіданні президії Зінківського райвиконкому [13, арк. 3]. Інші ж не лише приховували це, а й самі гнали самогонку й пиячили. Так, 2 травня 1923 р. на засіданні президії Новоушицького райвиконкому начальник районної міліції Речкінман доповідав, що в с. Пилипи-Олександрівські в заступника голови сільради Івана Тютяка виявлено “самогонний куб під час викурювання ним самогону, з відому Голови сільради тов. Атаманюка Сергія та Голови сількомнезаму Атаманюка Єфрема”; а в с. Григорівка “Голова сільради тов. Волошин і заступник тов. Галендра, знаючи, що в селі громадяни викурюють самогон, ніяких заходів до припинення такого не вживають і самі пиячать”. [13, арк. 10 зв.]. “Приклад” показували районні керівники: “Голова райкомнезаму т. Мигаляс пиячить”, за що був звільнений з посади. А “член райвиконкому Куценко та Секретар райвиконкому Панич поїхали в Жабинці в службових справах, зажадали самогону і замість роботи почали пиячити та грати на грамофоні” [15, арк. 130 зв.].

У цих умовах влада спрямувала на боротьбу з самогонниками міліцію та сільських активістів. Ті провадили по селах труси й вилучали самогонні апарати, закваску та самогон. Самогонників штрафували, конфісковували в них майно, як це зробили рішенням політичного бюро (повітового відділення ДПУ – *Авт.*) [16, арк. 37], а найактивніших – висилали за межі повітів. Зазначимо, що рішення про висилку ухвалював не суд, а президія повітвиконкому, як от в Кам'янці щодо “самогонника і злодія Лобка” [7, с. 145].

Однак не завжди самі міліціонери витримували таку боротьбу. Так, за неявку на службу 20 січня 1922 р., тобто на другий день після “бурхливого” святкування Водохреща, десятих міліціонерів і п'ятих співробітників карного розшуку президія Новоушицького повітвиконкому піддала “арешту на дві доби з несенням службових обов'язків” [17, арк. 31зв.-32].

Особливо критичною ситуація стала 1923 р., коли селяни розгорнули виготовлення самогону на продаж, сподіваючись хоч якось роздобути грошей і виконати податки. Окривконкоми, зокрема Кам'янецький, розцінили це як прояв контрреволюції та ухвалювали в квітні 1923 р постанови про застосування до самогонників 140, 140¹ та 140² статей Кримінального кодексу, штрафування їх на 300 карбованців чи арешт до трьох місяців [14, арк. 70 зв.-71 зв.]. На загрозову ситуацію відреагував і Всеукраїнський центральний виконавчий комітет, ухваливши 6 червня 1923 р. постанову “Про надзвичайні заходи щодо боротьби з самогоном”. На її виконання відділ управління Подільський губвиконком надіслав округам циркуляр № 399 від 29 червня 1923 р. яким звинуватив місцеву владу в недостатній боротьбі з самогонарінням і встановив план порушення в липні кримінальних справ проти самогонників: “Вінницька округа – 700, Кам'янецька – 660, Тульчинська – 370, Проскурівська – 530, Могилівська – 45, Гайсинська – 330 і м. Вінниця – 60” [18, арк. 221].

В губернії розгорнулася кампанія по “викачуванню” самогону. Місцевим органам влади наполегливо рекомендувалося видати накази, якими покласти відповідальність за здавання самогонних апаратів на інститут відповідальних [19, арк. 214]. Фактично застосовувалася практика, апробована під час боротьби з повстанським рухом у 1921-1922 роках, коли брали заручників із заможних селян і в разі появи “бандитів” – штрафували, кидали до в'язниці чи розстрілювали [20, с. 175]. В щомісячних звітах окремим рядком вказувалася інформація про виконану роботу. Наприклад, у звіті про роботу за жовтень 1923 р. начальник міліції Кам'янецької округи доповідав: “Зроблено трусів 162, виявлено вогнищ 75, затримано самогонщиків 100, відібрано апаратів 117, відібрано самогону 197 1/2фляж., передано суду: по вигонці 42 і по продажі 26. Загальна кількість складених протоколів 162” [21, арк. 71]. А Гайсинський окружний виконком в квітні 1924 р. звітував, що за місяць “відібрано 140 самогонних апаратів, вилито 1167 відер закваски, відібрано 482 пляшки самогону” [22, арк. 195]. Про методи, які застосовували сільські активісти, виконуючи доведений план, свідчить доповідь народного слідчого 4-го району Кам'янецької округи від 3 червня 1924 р. (Див. додаток А)

[23, арк. 102-103]. Зазначимо, що селяни негативно ставилися до такої політики влади. Траплялися випадки, як у Лянцкорунському районі Кам'янецької округи в квітні 1923 р., коли вони били активістів, які приходили вчиняти трус [24, арк. 67].

Міліція, активно застосовуючи агентуру, в грудні 1923 р. викрила два добре обладнані самогонні заводи. В них вилучили 15 самогонних апаратів та 20 бочок закваски по 15-20 відер. Власників Котера і Барона арештували [21, арк. 230]. Активність міліції значною мірою пояснюється тим, що ще 30 січня 1923 р. Раднарком УСРР своїм рішенням встановив, що “штрафні суми, які справляються в судовім та адміністративнім порядку за незаконне приготування, зберігання та збуття спиртного питва та спиртмаючих речовин, розподіляються в такий лад: 50 % йде на преміювання співробітників міліції, 25 % – на винагородження інших осіб, що допомагали виявленню місць виробництва, зберігання та збуту зазначеного питва та речовин, 25 % – у прибуток місцевих виконкомів” [25].

Активно запрацювали суди, караючи самогонників. Зокрема, згадуваних вище С. Атаманюка в грудні 1923 р. засудили до 5-ти років позбавлення волі та 2-х років “пораження” в правах, а І. Тютька – восьми місяців ув'язнення [26, арк. 29-30].

Однак, незважаючи на вжиті заходи, зазначалося на 8-й округовій партконференції Проскурівщини в грудні 1925 р., “вироб самогону не зменшується, а збільшується” [27, арк. 6]. Не випадково округні виконкоми, як Вінницький, впродовж 1925 р. ухвалюють обов'язкові постанови про боротьбу з самогоноварінням, якими збільшують розмір штрафу до 500 крб., а термін примусових робіт до шести місяців [28, арк. 6].

Підбиваючи підсумки боротьби з самогоноварінням за 1925-1926 роки, восьмий (V) округовий з'їзд рад Кам'яниччини в березні 1927 р. відзначав значне зменшення самогоноваріння завдяки тому, “що на його ліквідацію звернена належна увага. Було складено протоколів – 2976, відібрано апаратів – 1072, відібрано самогону – 4813 літрів” [29, арк. 23].

Однак такі переможні реляції спростовувалися практикою. Зокрема, органи ДПУ в 1928 р. розкрили підпільну мережу з торгівлі патокою. Вона охоплювала понад сорок осіб з Проскурова, Старосинявського району, м. Калинівки Вінницької округи і впродовж кількох років через кооперативну мережу зазначеного району, під виглядом постачання на корм худобі, продала для виготовлення самогону понад 40 тис. пудів патоки. В ході слідства було виявлено аналогічні механізми навколо всіх цукрових заводів Поділля [30, арк. 29]. Траплялися й анекдотичні випадки “боротьби” з самогоном. Так, міліціонер у Кам'янці-Подільському за певну послугу правопорушнику запискою запропонував йому “дістати зараз же для нього одну пляшку доброї горілки і ковбаси”. Записка потрапила до “вищої влади”. Та покарала міліціонера зняттям з посади й арештом на п'ять днів [31, арк. 516].

З особливою зухвалістю ігнорували заборони щодо виробництва та споживання самогону посадовці різних рівнів. Наприклад, Проскурівський округовий відділ ДПУ у вересні 1928 р. доповідав голові окрвиконкому, що “5 вересня ц/р в члена сільради с. Шаровечки Совви Войцеха відбулася п'янка за участі Голови Сільради УРОДА Павла, Секретаря Сільради ПАЮК Карл (кандидат – КП(б)У), ЦЕБІНЬ Войцех (канд. КП(б)У), член Сільради Куржій Дем'ян”, яка завершилася бійкою на вулиці впродовж усієї ночі. Як наслідок, коли наступного дня до села “приїхав ксьондз Квасневський хоронити дружини гр-на Здибеля” і потрібно було взяти довідку про смерть, то “сільрада не працювала. Довідку виписав, підписав і поставив печатку Паюк Станіслав, 16-річний хлопчина” [32, арк. 48; 33, арк. 31]. Вже в листопаді 1928 р. начальник Проскурівського округового відділу ДПУ Камінський доповів секретарю окрпарткому, що члени сільради в Шаровечці влаштовують пиятики “на ґрунті зниження сільгосподатку тим особам, які під закон про зниження не підходять” [30, арк. 74.].

Таким чином, проаналізувавши боротьбу з самогоноварінням, можна зробити висновок, що, попри всю мобілізацію сил і засобів, застосування репресивних заходів щодо самогонників, у цій кампанії радянська влада зазнала поразки. Серед багатьох причин цього слід виділити фактичне небажання перемоги в активістів нової влади та вкрай низький рівень життя народу. Не випадково вживання горілки в Україні з “1,5 млн. літрів у 1924 р. зросло до 89,5 млн. літрів у 1928 р.” [3].

Джерела та література

1. Алтуев В.М. До питання про організаційне зміцнення, кадрове забезпечення та діяльність волинської губернської міліції у період відбудови народного господарства (1921-1925 рр.) / В. Алтуев // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – №2 – С. 225-243.
2. Горлов Є.В. Становлення підрозділів, уповноважених вести боротьбу з правопорушеннями у сфері господарських правовідносин на території України (радянський період до закінчення ВВВ) / Є. Горлов [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/2499/27/>.
3. Дзандзава Г. З історії боротьби зі злочинністю української міліції в кінці 20-30 рр. XX ст. / Г. Дзандзава [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://do.gendocs.ru/docs/index-26003.html#895717>.
4. Іщенко І.В. Розвиток алкогольної ситуації в Україні на тлі НЕПу (1921-1928 рр.): протиріччя та реалії / І. Іщенко // Грані. – 2000. – №2 (10). – С. 57– 64.
5. Рибак І.В. Подільський селянин у повсякденному житті в доколгоспний період: гігієна, харчування, праця // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2012. – Т. 19: 130-річчю від дня народження Івана Огієнка присвячується. – С. 351-366.
6. Російсько-український словник / Ред. кол. Й. А. Багмут, І. К. Білодід (голова) С. І. Головащук та інш. – Т. 3. – К. : Наукова думка, 1968. – 727 с.
7. Поділля та Південно-Східна Волинь у перші роки радянської влади (в документах та матеріалах) / Автор-упорядник, передмова, коментарі М.П.Олійник. – Хмельницький : ХНУ, 2008. – 268 с.
8. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО). – ФР. 337. – Оп. 1. – Спр. 70.

9. Васильев В. Голодовки и голод в Винницкой области: 20-40-е гг. XX ст.: попытка сравнительного анализа / В. Васильев [Електронний ресурс] – Режим доступу: / <http://history.org.ua/LiberUA/978-5-8243-1532-5/2.pdf>.
10. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – ФР. 925. – Оп. 1. – Спр. 130.
11. ДАВО. – Ф. Р. 925. – Оп. 1. – Спр. 139.
12. ДАХМО. – Ф. Р. 337. – Оп. 1. – Спр. 345.
13. ДАХМО. – Ф. Р. 337. – Оп. 1. – Спр. 100.
14. ДАХМО. – Ф. Р. 337. – Оп. 1. – Спр. 57.
15. ДАХМО. – Ф. Р. 337. – Оп. 1. – Спр. 108.
16. ДАВО. – Ф. Р. 925. – Оп. 1. – Спр. 200.
17. ДАХМО. – Ф. Р. 1010. – Оп. 1. – Спр. 19.
18. ДАХМО. – Ф. Р. 337. – Оп. 1. – Спр. 6.
19. ДАХМО. – Ф. Р. 337. – Оп. 1. – Спр. 113.
20. Олійник М.П. Інститут відповідальних як засіб утвердження радянської влади на Поділлі на початку НЕПу. / М.П. Олійник / Збереження національної ідеї та національної самосвідомості Українського народу в контексті трагічних подій ХХ століття: Збірник наукових праць. Вип. V. / Ред. кол. Білий Л.Г. (голова) та ін. – Хмельницький, 2012 – С. 172-175
21. ДАХМО. – Ф. Р. 337. – Оп. 1. – Спр. 115.
22. ДАВО. – Ф. Р. 925. – Оп. 1. – Спр. 142.
23. ДАВО. – Ф. Р. 925. – Оп. 1. – Спр. 2.
24. ДАХМО. – Ф. Р. 337. – Оп. 1. – Спр. 71.
25. Гейко С. Літа змій, літа зелений... / С. Гейко // Україна молода. – № 190. – 2004. – 12 жовт.
26. ДАХМО. – Ф. Р. 337. – Оп. 1. – Спр. 142.
27. ДАХМО. – Ф. П. 301. – Оп. 1. – Спр. 10.
28. ДАВО. – Ф. Р. 925. – Оп. 1. – Спр. 150.
29. ДАХМО. – Ф. П. 301. – Оп. 1. – Спр. 152
30. ДАХМО. – Ф. П. 301. – Оп. 1. – Спр. 152.
31. ДАХМО. – Ф. П. 337. – Оп. 1. – Спр. 354.
32. ДАХМО. – Ф. П. 301. – Оп. 1. – Спр. 153.
33. ДАХМО. – Ф. П. 337. – Оп. 1. – Спр. 508А.

Олейник Н. П. Самогонование и борьба с ним на Подоллии в годы НЭПа

В статье анализируются взаимовлияние социально-экономических условий на развитие самогонования на Подоллии в 1920-х годах, отношение к этому явлению органов советской власти, должностных лиц, депутатов и простых подоллян. Исследуются административные, судебные и организационные методы борьбы с ним местных Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов, милиции, спецслужб и сельских активистов, результативность данной борьбы.

Ключевые слова: “сухой закон”, самогон, самогонование, самогонщик, репрессии.

Oliynyk M. P. Samogon distilling in Podillya region in the period of NEP

The article analyzes interrelation between social and economic conditions and distilling of samogon (home-made vodka) in the Podillya region in 1920s, perception of this phenomenon by the Soviet authorities, officials, elected people's representatives and common people in Podillya. Administrative, judicial and organizational methods used by the local Councils of workers', village and Red Army representatives, militia, special security services, and village activists, aimed at eliminating samogon distilling, as well as the results of such methods are also presented in the article.

Keywords: 'dry law', samogon, samogon distilling, samogon distiller, repressions

Додаток А

Кам'янецький райвиконком

Повідомляю, що б. Голова К.Н.С. Олексієві Гандебура Степан знаходиться в мене під слідством в слідуючій справі:

В Січню ц. р. він, ще з одним шибеником гр. с. Олексієвкі, в ночі вломався через заперту дверь до помешкання гр-кі того-ж села вдови Соловей Марії, не дивлячись на те, що його не пускали а хату. Вломившись, він заявив, що він є власть на селі і ніхто не має права не пускати його в помешкання, коли він цього вимагає. Хоць і в ночі. Що він прийшов на трус по самогонку, позаяк має звіт, що тут гонять самогон. Оглянувши помешкання і нічого не знайдя, по невідомій причині, заарештував сина Соловей 18 років, та зимою, босого посадив в холодну, не отаплюєму, не живу хату, під арешт.

Слідством було встановлено, Соловей Марія ніколи самогоном не займалась і ніколи в цім запідозрини не була.

Гандебура міні погрожував і обіцяв засадити мене до в'язниці, ніби за то, що я не маю права про нього провадити слідства, і слідство про нього може провадити лише В.Ц.В.К.-т, що він це оскаржить перед т. Петровським і мене через таку контр-революцію розстріляють.

Гандебуру, хто-б він не був, шкода, не дивлячись на всю його наглість та партизанщину, злостність та не сдатність, бо він, як мені кажеться, трохи хворий на голову, та частенько мислями блудить.

Нар. слідчий (підпис)